

Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ (ΚΑΝΟΝΝΑΜΕ) ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΩΝ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ)

(ΠΙΝ. 2)

Ἡ τουρκικὴ κατοχὴ στὰ Βαλκάνια κράτησε πολλοὺς αἰῶνες. Ἡ ἔθνικὴ ἱστοριογραφία τῶν βαλκανικῶν λαῶν τῆς ἔχει ἀφιέρωσε ἤδη πολλὰ δημοσιεύματα κάθε εἶδους. Τὸ ἐπιστημονικὸ τους ἔμως ἐπίπεδο, προπάντων σὲ ὅ,τι ἀναφέρεται στὴν ἑρμηνεία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ποικίλλει ἀρκετά· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παιδεία τῶν ἰδίων τῶν συγγραφέων καὶ ἀπὸ τὴν ἱστοριοφιλοσοφικὴ καὶ τὴ μεθοδολογικὴ τους σκοπιὰ, ἀπὸ τὴν ἀφθονία ἢ τὴν ἔλλειψη τῶν ἱστορικῶν πηγῶν πού εἶχαν στὴ διάθεσή τους, ἀπὸ τὴν ἔκταση τῶν προεργασιῶν, καθὼς ἴσως καὶ ἀπὸ τὴ διάθεσή τους νὰ ἐρευνήσουν ἕναν τομέα τῆς ἔθνικῆς ἱστορίας, πού δὲν ἔχει νὰ δείξη λαμπρὲς καὶ ἐνδοξες σελίδες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ βαλκανικὴ ἱστοριογραφία δὲν ἔχει παρουσιάσει ἀκόμη ἕνα ἔργο γενικό, καλὰ τεκμηριωμένο, πού νὰ ἀναφέρεται σὲ ὁλόκληρη τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας. Τοῦτο εἶναι ἄλλωστε πρόωρο, γιατί οἱ ἱστοριοδιφικὲς ἐρευνες δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκμεταλλεῦθῃ σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ τὰ τεράστια ἀποθέματα τῶν τουρκικῶν ἀρχείων, ὅπου βρίσκει κανεὶς πλούσια στοιχεῖα γιὰ τὸ παρελθὸν τῶν βαλκανικῶν χωρῶν τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, στοιχεῖα πού θὰ ἐπιφέρουν, χωρὶς ἀμφιβολία, μεταβολὲς στὴ σύλληψη καὶ στὴν ἑρμηνεία πολλῶν ἱστορικῶν προβλημάτων.

Τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ ἱστορικοὶ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν πρόσεξαν ἰδιαίτερα τίς τουρκικὲς πηγές καὶ διαπιστώνει κανεὶς μιὰ ρητὴ προσπάθεια νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ αὐτὲς ὅ,τι μποροῦν περισσότερο. Προπάντων οἱ Γιουγκοσλάβοι, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρουμάνοι τουρκολόγοι, ἀναδιφώντας τὰ ἔγγραφα τῶν τουρκικῶν ἀρχείων, ὄχι μόνον τῆς πατρίδας τους, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀποκάλυψαν πολυάριθμα καὶ πολὺ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἔθνικὴ τους ἱστορία καὶ προσπάθησαν νὰ τὰ μελετήσουν καὶ νὰ τὰ δημοσιεύσουν¹.

Σ η μ. Ἡ μελέτη, συντεταγμένη στὰ γαλλικά, μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν βοηθὸ ἔδρας τῆς νέας ἑλληνικῆς ἱστορίας πτυχιούχο κ. Στέφανο Παπαδόπουλο.

¹ Πρῶτα ἀπὸ ὅλα πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τίς σημαντικὲς ἐκδόσεις τῶν συγχρόνων Γιουγκοσλάβων τουρκολόγων, ὅπως τοῦ Fehim Bajraktarević, Gliša

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὡς σήμερα ἔχει χρησιμοποιήσει τις τουρκικὲς ἱστορικὲς πηγές σὲ ἀρκετὰ μέτριο ποσοστὸ, ἔπως μποροῦμε νὰ πιστοποιήσουμε ξεφυλλίζοντας μερικὰ βασικὰ ἔργα Ἑλλήνων συγγραφέων, ποὺ ἀναφέρονται στὴν «τουρκοκρατία» στὴ χώρα τους¹. Σποραδικὰ ἐπιχειρεῖται ἡ δημοσίευση μερικῶν ἐγγράφων ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα, ἀλλὰ, ἀνάλογα μὲ τὸν πλοῦτο τῶν τουρκικῶν πηγῶν ποὺ ὑπάρχουν στὴ χώρα καθὼς καὶ μὲ τὴ σπουδαιότητά τους ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη, τοῦτο εἶναι πολὺ λίγο ἀκόμη. Τελευταῖα ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν στὴ Θεσσαλονίκη δημοσίευσε σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση πολλὰ τεύχη τουρκικῶν ἐγγράφων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοπικὰ ἀρχεῖα καὶ ἀναφέρονται σὲ διάφορα προβλήματα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας κατὰ τὴν ξενικὴ κατοχὴ². Δυστυχῶς ἔμως τὰ ἔγγραφα αὐτὰ δὲν συνοδεύονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κείμενο, οὔτε ἀπὸ πανομοιότυπα³ ἢ ὑπόμνημα σχετικὸ. Πάντως, τὸ ὕλικὸ τῶν ἀρχείων ποὺ δημοσιεύτηκαν προσφέρει πολλὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, καὶ κυρίως στὰ ἐλληνικὰ ἐδάφη, κατὰ τὸν 18^ο καὶ τὸν 19^ο αἰῶνα· ἀνάμεσα σ' αὐτὰ βρίσκουμε ἀκόμη καὶ μερικὲς δεκάδες ἔγγραφα τοῦ 16^{ου} καὶ τοῦ 17^{ου} αἰῶνα. Τὸ ὕλικὸ ἀποδεικνύει πὼς ἡ χρησιμοποίηση τῶν τουρκικῶν ἱστορικῶν πηγῶν, κυρίως τῶν ἐγγράφων τῆς διοικήσεως, ἐπιβάλλεται ὀλοένα καὶ περισσότερο.

Ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα τῶν τουρκικῶν ἀρχείων ποὺ σώθηκαν ὡς σήμερα, ὑπάρχει ἓνα τμήμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορικὴ ἀξία πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ὑπογραμμισθῇ: πρόκειται γιὰ τὰ πολυάριθμα κτηματολογικὰ

Elezović, Branislav Djurdjević, Nedim Filipović, Hazim Šabanović, Hamid Hadžibegić, Dušanka Šopova, Metodija Sokolowski, Panta Džambazovski καὶ ἄλλων. Οἱ Βούλγαροι τουρκισταὶ Petar Mijatev, Galab Galabov, Boris Nedkov, Bistca Cvetkova, Vera Mutafčieva ἔχουν συμβάλει μὲ ἐπιτυχία στὴ μελέτη τῶν τουρκικῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς χώρας τους. Ἡ ρουμανικὴ τουρκολογία ἐκπροσωπεῖται τώρα κυρίως ἀπὸ τὸν Mihail Guboglu.

¹ Ἔχουμε κυρίως ὑπ' ὄψη μας τις ἐργασίες τοῦ Π. Καρολίδη, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α', Ἀθῆναι 1925, τοῦ Κ. Ἀμάντου, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, Α', Ἀθῆναι 1953, καὶ τοῦ Γ. Κ. Κορδάτου, Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, Α', Ἀθῆναι 1957.

² Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695 - 1912, Θεσσαλονίκη 1952· Β' Ἀρχεῖον Βεροῦλας - Ναούσης 1598 - 1886, Θεσσαλονίκη 1954· Γ' Ἀρχεῖον Μονῆς Βλαττάδων 1466 - 1839, Θεσσαλονίκη 1955.

³ Στὸν τρίτο τόμο ὁ ἀκόμτης πρόσθεσε ἤδη πολλὰ πανομοιότυπα τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων, ἀπεικονισμένα μάλιστα πολὺ καλὰ.

μητρῶα ἢ κατάστιχα (tahrir defterleri) καὶ γιὰ τοὺς κώδικες (kanun-name) οἱ ὁποῖοι εἶχαν συνταχθῆ γιὰ ὅλες τὶς ἐπαρχίες τῆς ἐκτεταμένης ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ σημασία τους ἔχει τονισθῆ ἤδη πολλὰ φορὲς¹, ὥστε εἶναι περιττὸ νὰ ἐκταθῶ περισσότερο. Ἄρκει μόνο νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τέτοια κατάστιχα καὶ κώδικες ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ παλαιὰ ἐλληνικὰ σαντζάκια καὶ ὅτι δὲν ἔχουν ὡς τώρα δημοσιευθῆ καὶ μελετηθῆ². Ἔχουμε στὴ διάθεσή μας φωτοαντίγραφα ἀπὸ ἐπίσημα κείμενα πολλῶν τουρκικῶν κωδίκων, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐδαφικὴ ἔκταση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, καὶ σκοπεύουμε νὰ δημοσιεύσουμε μερικά. Ἐπειδὴ ἡ εἰδικὴ ἐλληνικὴ βιβλιογραφία μᾶς εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς ἀπρόσιτη, δφείλουμε νὰ περιοριστοῦμε σὲ μιὰ σχολιασμένη ἐκδοση τῶν κειμένων αὐτῶν, ἀφήνοντας τὴ συστηματικότερη μελέτη στοὺς Ἑλληνας ἱστορικούς. Ἐλπίζουμε πάντως ὅτι παρέχουμε μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία παρουσιάζοντας ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα μερικά στοιχεῖα μὲ ἀναμφισβήτητη ἱστορικὴ ἀξία.

*

Ὁ κώδικας τῆς Λαμίας (Izdin), ποὺ δημοσιεύουμε παρακάτω, εἶναι καταχωρισμένος σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ κατάστιχα ποὺ φυλάγονται στὴ Γενικὴ Διεύθυνση τοῦ Κτηματολογίου στὴν Ἄγκυρα. Τὸ κατάστιχο ἀριθ. 157, ὅπου βρίσκεται ὁ κανονισμὸς αὐτὸς μαζί μὲ ἄλλους τουρκικοὺς κώδικες ποὺ ἀναφέρονται σὲ γειτονικὲς περιοχὲς (διοικητικὲς περιφέρειες, βιλαέτια), χρονολογεῖται—κατὰ τὸν Barkan³—μεταξὺ 1569-1570 (ἔτος

¹ Βλ. π.χ. *L. Fekete*, Die Siyāqat - Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I, Budapest 1955, σ. 75-110. *İ. H. Uzunçarşılı*, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara, 1948, σ. 97-108. *Ü. L. Barkan*, Türkiye'de İmparatorluk devirlerinin nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakana mahsus istatistik defterleri. (Istanbul üniversitesi İktisat fakültesi mecmuası. II/1, 1940). Γιὰ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῶν κανονισμῶν βλ. *Ü. L. Barkan*, XV ve XVI'nci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, I, Kanunlar, İstanbul 1945, σ. IX-LXXII. *Br. Djurdjev*, Die Kanunnames der Osmanen und ihre Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer. (Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. VII, 1956, σ. 5-15).

² Βλ. π.χ. *H. İnalçık*, Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, I, Ankara, 1954, σ. 145-148. ὁ συγγραφέας μνημονεύει δύο κατάστιχα ποὺ ἀναφέρονται στὸ σαντζάκι τῶν Τρικάλων, προερχόμενα ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα. Ἡ οσρβοκρατικὴ μετάφραση τοῦ ἀρθροῦ βρίσκεται στὸ περιοδικὸ Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom. III-IV, Sarajevo 1953, σ. 28-31.

³ *Ü. L. Barkan*, XV ve XVI'nci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, I, σ. 341.

Εγείρας 977), δηλ. από την εποχή της βασιλείας του σουλτάνου Σελίμ Β' (1566-1574). Προς τὸ παρὸν εἶναι δύσκολο νὰ καθορίσουμε γιὰ ποιά καταγραφή τοῦ κανουνναμέ αὐτοῦ πρόκειται. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου γίνεται μνεία ἐνδὸς «νέου καταστίχου» (defter-i cedid), πράγμα ποὺ μᾶς κάνει νὰ ἐννοήσουμε πὼς θὰ ὑπῆρχε ἓνα «παλαιὸ κατάστιχο» (defter-i atik), τὸ ὁποῖο, μὲ τὴ σειρά του, μποροῦσε νὰ περιέχη μιὰ ἀρχαιότερη καταγραφή τοῦ κανουνναμέ τῆς Λαμίας. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ κώδικας τοῦ γειτονικοῦ καδιλικιοῦ τῆς Λιβαδιᾶς ἀναφέρει ἐπίσης ἕναν «κανουνναμέ τοῦ παλαιοῦ καταστίχου» (defter-i atik kanunnamesi). Πάντως, μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε, δὲν μποροῦμε σήμερα νὰ λύσουμε ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τοῦ κώδικα τῆς Λαμίας· τὸ μόνο ποὺ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε εἶναι ὅτι ἔχει συνταχθῆ μάλλον τὴν ἐποχὴ τῆς κωδικοποιητικῆς δραστηριότητος τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν τοῦ Νομοθέτη (1520-1566). Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ κανουνναμέ τῶν Τρικάλων, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Λάρισσας καὶ τῶν Φαρσάλων, ποὺ παρουσιάζουν κείμενο ἀνάλογο, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς βασιλείας του¹. Ἔχουμε νὰ κάνουμε λοιπὸν μὲ μιὰ ἐμάδα ἀπὸ κανουνναμέ, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα εἶναι σχεδὸν ὅμοια καὶ οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίζουμε μιὰ εἰκόνα γιὰ τὶς οικονομικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς συνθήκες στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα.

Μολαταῦτα πρέπει νὰ σημειώσουμε, ἀμέσως κιόλας, πὼς οἱ κώδικες αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦν πλήρεις κωδικοποιήσεις ποὺ ρυθμίζουν τὴν οικονομικὴ ζωὴ καὶ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις μέσα στὶς ἀντίστοιχες διοικητικὲς περιοχὲς. Ὑπογραμμίζουν μάλλον μερικὲς πραγματικότητες ἢ καλύτερα ἀναφέρουν μερικὲς λεπτομέρειες τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς, γιὰ τὴν ὁποία εἶχαν συνταχθῆ². Ἐρμηνεύοντας τοὺς κώδικες αὐτοὺς πρέπει ν' ἀνατρέχουμε στοὺς κανουνναμέ μὲ γενικὸ χαρακτήρα³, τῶν ὁποίων οἱ διατάξεις ἴσχυαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σὲ δλόκληρην τὴν αὐτοκρατορία· στοὺς κώδικες αὐτοὺς θ' ἀναζητήσουμε τὶς πληροφορίες γιὰ ζητήματα, ποὺ οἱ περιφερειακοὶ κανουνναμέ δὲν πραγματεύονται λεπτομερειακὰ καὶ συστηματικὰ. Δὲν πρέπει

¹ Barkan, ἔ. ἀ. σ. 289.

² Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητῆ Djurdjev, ποὺ ἀναφέρεται πρὸ πάντων, σ. 204 σημ. 1.

³ Τέτοιοι εἶναι κυρίως οἱ κανουνναμέ τῶν σουλτάνων Μεχμέτ τοῦ Πορθητῆ καὶ Σουλεϊμάν τοῦ Νομοθέτη, κριτικὴ ἔκδοσις M. Arif, (Tarih-i osmanî encümeni mecmuasi, 13-19, Istanbul 1912-1913 καὶ Fr. von Kraeclitz - Greifenhorst, (Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, I, Wien 1921). Ἡ οσρβοκρατικὴ σχολιασμένη μετάφρασις τοῦ κανουνναμέ τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Νομοθέτη βρίσκεται στὸ περιοδικὸ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, IV - V, 1950.

ἀκόμη νὰ παραλείπουμε νὰ συμβουλευόμαστε τοὺς κώδικες τῶν σαντζακιῶν καὶ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν¹.

¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὀθωμανικοὶ κώδικες ἀντιπροσωπεύουν ἱστορικές πηγές γενικοῦ χαρακτήρα. «Οἱ διατάξεις τους, εἶναι ἀλήθεια, δὲν ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἐκδοσὴ τους προέκυψε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ρυθμιστοῦν μερικὰ ζητήματα ποὺ ἔθετε ἡ καθημερινὴ ζωὴ. Γιὰ νὰ ἐξακριβώσουμε ἂν ἐφαρμόστηκαν πρακτικὰ οἱ διατάξεις αὐτές, πρέπει νὰ τις παραβάσουμε μὲ τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τις διοικητικὲς ὑπηρεσίες σχετικὰ μὲ τὰ ζητήματα ποὺ πραγματεύονται οἱ κανονισμοὶ ἢ καλύπτονται μὲ ἄλλες τοπικὲς πηγές ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἴδια προβλήματα»².

Σήμερα διαθέτουμε πολλοὺς «ἐλληνικοὺς» κανονισμοὺς, ποὺ ἀναφέρονται δηλ. σὲ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς ἡπειρωτικῆς, καθὼς καὶ τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδας. Ἐνα μέρος ἔχει δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Βαγκαν στὴ γνωστὴ συλλογὴ τοῦ τῶν κἀνον καὶ κανονισμῶν³. Ἐκεῖ οἱ κώδικες ἔχουν μεταγραφῆ μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες τοῦ σύγχρονου

¹ Οἱ Γιουγκοσλάβοι τουρκολόγοι ἔχουν ἤδη δημοσιεύσει μιὰ σειρά ἀπὸ κανονισμῶν, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς σύγχρονης Γιουγκοσλαβίας. Βλέπε: Monumenta turcica historiam Slavorum meridionalium illustrantia, I, Sarajevo 1957· οἱ κανονισμοὶ τῶν σαντζακιῶν τῆς Βοσνίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης, τοῦ Zvornik, τοῦ Klis, τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τοῦ Σκούταρι. Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu, I, 1946, σ. 129-138· ὁ κανονισμὸς τοῦ Požega. Glasnik Zemaljskog muzeja, IV-V, 1949-1950, σ. 269-283· ὁ κανονισμὸς τοῦ Srem. Glasnik na Institutot za nacionalna istorija, Skopje 1957, σ. 195-202· οἱ κἀνον τῶν πόλεων τῆς Niš καὶ τοῦ Kruševac. Glasnik... III/1, 1959, σ. 285-295· ὁ κανονισμὸς τῆς Ἀχρίδας. Οἱ «βουλγαρικοί», «ἀλβανικοί» καὶ «σλοβακικοί» κανονισμοὶ ἔχουν ἀναλυθῆ ἀπὸ τὸν J. Kabrda, στίς ἀκόλουθες μελέτες. Les codes (kanunname) ottomans et leur importance pour l'histoire économique et sociale de la Bulgarie (Sbornik v čest na akademik Nikola V. Michov, Sofia 1959, σ. 183-190). K problematice studia feudalismu v Bulharsku v 16. století. Kanunname nikopolského sandžaku (Slovanské historické studie, III, Praha 1960, σ. 215-262). Les codes turcs (kanunname) relatifs à l'Albanie et leur importance pour l'histoire nationale (Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, C 6 1959, σ. 55-77). Ἡ ἀλβανικὴ μετάφραση τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ ἔχει δημοσιευθῆ στὸ Buletin për Shkencat shoqërore, No 4, Tirana 1958, σ. 171-212. Les sources turques relatives à l'histoire de la domination ottomane en Slovaquie (Archiv Orientální. XXIV/4, Prague 1956, σ. 568-580).

² J. Kabrda, Les codes (kanunname) relatifs à l'Albanie... σ. 58.

³ Ö. L. Barkan, XV ve XVIinci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. I Kanunlar, İstanbul 1945.

τουρκικοῦ ἀλφαβήτου· δὲν παρατίθεται πανομοιότυπο τοῦ τουρκικοῦ κειμένου, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα πανομοιότυπο τοῦ κώδικα τῆς Κρήτης. Οἱ κώδικες ἀναφέρονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὰ ἑλληνικὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ χρονολογοῦνται σὲ διάφορες ἐποχὲς (16ος - 18ος αἰώνας)¹. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτούς, μποροῦμε νὰ ἐξετάσουμε καὶ μερικοὺς ἄλλους, ἀναφερόμενους στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα, ἀπὸ φωτοαντίγραφα ποὺ ἔχουμε προμηθευθῆ ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Ἀγκύρας² μαζὶ μὲ φωτοαντίγραφα τῶν «ἑλληνικῶν» κανουνναμὲ ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Barkan.

Γιὰ τὴ σημερινή μας μελέτη διαλέξαμε τὸν κανουνναμὲ τῆς Λαμίας. Δίνουμε πανομοιότυπο τοῦ κειμένου, καθὼς καὶ μετάφραση καὶ ὀρισμένα σχόλια. Θὰ σημειώσουμε ἀκόμη μερικὲς διαφορὲς τοῦ κειμένου, ποὺ διαπιστώσαμε παραβάλλοντάς το μὲ ἄλλους κανουνναμὲ, ἀναφερόμενους σὲ γειτονικὲς περιοχὲς.

*

Ὅπως παρατηρήσαμε ἤδη, τὸ κείμενο τοῦ κανουνναμὲ τῆς Λαμίας συμφωνεῖ στὰ οὐσιώδη σημεῖα μὲ τὰ κείμενα τῶν κανουνναμὲ τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀθήνας, τῆς Λιβαδιᾶς, τῶν Τρικάλων κ.λ. Ὅλα τὰ ἀρθρα τοῦ πραγματεύονται ὑποχρεώσεις τῶν ὑπηκόων πρὸς τοὺς κυρίους των³, ἢ, ἀκριβέστερα, ἀναφέρονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ ζήτημα τοῦ φεουδαρχικοῦ εἰσοδήματος⁴. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδικα παρουσιάζει μεγαλύτερη ὁμοιογένεια ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν κωδίκων τῶν ἄλλων βλκλανικῶν σαντζακιῶν⁵.

¹ Πρόκειται γιὰ κώδικες ποὺ ἀναφέρονται στὴν Πελοπόννησο (Mora, 1717), τὰ νησιὰ Μυτιλήνη (Midilli, 1709), Ρόδο καὶ Κῶ (Rodos ve İstanköy, 1650), Εὐβοία (Ağrıboz, 1569 - 1570), Θάσο (Taşözü), Χίο (Sakız, 1720), Κρήτη (Girid, 1670), Κύπρο (Kıbrıs, 1572) καὶ στὰ Τρίκαλα (Trhala, 1520).

² Πρόκειται γιὰ τοὺς κανουνναμὲ τῆς Ἀθήνας (Atina), τῆς Λαμίας (İzdin), τῆς Θήβας (İstifa), τῆς Λιβαδιᾶς (Livadya) καὶ τῆς Ἀμφισσας (Salna).

³ Οἱ τουρκικοὶ τεχνικοὶ ὄροι ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο τῆς μελέτης μας ἐξηγοῦνται στίς σημειώσεις ποὺ συνοδεύουν τὴ μετάφραση τοῦ κώδικα.

⁴ Τὸ πρόβλημα τῶν εἰσοδημάτων τῶν φεουδαρχῶν στὴν παλαιὰ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ εἰδικὰ στὰ Βαλκάνια ἔχει μελετηθῆ τελευταία ἀπὸ τὴν B. A. Cvetkova, Prinos kam izučavaneto na turskija feodalizam v balgarskite zemi prez XV - XVI vekove, (Izvestija na Instituta za balgarska istorija V, Sofia 1954, σ. 115 - 145 καὶ ἰδιαιτέρως τ. VI, 1956, σ. 115 - 173), V. P. Mutafçieva, Feodalnata renta, prisvojavana ot lennija daržatel v Osmanskata imperija s ogleđ na našite zemi prez XV - XVI v (Izvestija... VII, 1957, σ. 163 - 204), καὶ M. Sokoloski, Prilog kon proučuvanje to na tursko osmanskiot feudalen sistem so poseben osvrt na Makedonija vo XV i XVI vek. (Glasnik na Institutot za nacionalna istorija, II/1, Skopje 1958, σ. 157 - 228).

⁵ Πρβ. π.χ. τοὺς κώδικες τῆς Σιλίστριας καὶ τῆς Πελοποννήσου (Barkan,

Τὸ φεουδαρχικὸ εἰσόδημα ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ τὴν οφειλὴν σὲ εἶδος, δηλ. τὴ δεκάτη πού παρακρατοῦνταν ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς γῆς, ἀπὸ τὰ μελίτσια, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν μούστο. Στὸν κώδικα τῆς Λαμίας γίνεται διάκριση μεταξὺ τῆς δεκάτης πού θφείλαν οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴ γεωργία, καὶ τῆς δεκάτης πού ἔπρεπε νὰ πληρώνουν οἱ ραγιάδες* τῆς ὑπαίθρου. Ἐπὶ πλέον, διαχωρίζεται ἐκεῖ ἡ δεκάτη πρὸς πλήρωναν οἱ μουσουλμάνοι ραγιάδες ἀπὸ τὴ δεκάτη πού κατέβαλλαν οἱ «ἄπιστοι» ραγιάδες.

Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν κώδικα, οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Λαμίας ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δίνουν ὡς δεκάτη τὸ ἓνα δέκατο ἀπὸ τὴν ἐσοδεῖα τῶν δημητριακῶν τους (ἓνα κιλὸ στὰ δέκα). Οἱ μουσουλμάνοι χωρικοί, πού ζοῦσαν στὸ ὑπαιθρο, πλήρωναν στὸ σπαχὴ τους τὸ ἓνα δέκατο τῆς ἐσοδείας τους ἀπὸ τὰ δημητριακὰ, αὐξημένο μὲ ἓνα συμπλήρωμα τῆς δεκάτης, ὀνομαζόμενο *salariye*, πού ἦταν ἓνα τέταρτο τοῦ κιλέ. Ἐπομένως τοὺς ἔπαιρναν ἐνάμισι κιλὸ στὰ δέκα, δηλ. 12,5% ἀπὸ τὴν ἐσοδεῖα τους.

Ἡ δεκάτη τῶν δημητριακῶν τῶν μὴ μουσουλμάνων ραγιάδων, κατοίκων τῶν πόλεων ἢ χωρικῶν, ἦταν λίγο πρὸς αὐξημένη ἦταν δύο κιλὸ στὰ δεκαπέντε—συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ *salariye*—, δηλ. 13,3% τῆς ἐσοδείας.

Ἡ δεκάτη ἀπὸ τὰ μελίτσια (*öşr-i kovan*) ἦταν ἐπίσης μεγάλη, καὶ γιὰ τοὺς μουσουλμάνους καὶ γιὰ τοὺς «ἄπιστους», δηλ. μιὰ κυψέλη στὶς δέκα. Στὸ σαντζάκι τῶν Τρικάλων ἡ δεκάτη σὲ εἶδος μποροῦσε νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ ἓναν φόρο ἐνὸς ἄσπρου γιὰ κάθε κυψέλη.

Ἐνῶ οἱ «ἄπιστοι» κατέβαλλαν τὴ δεκάτη τοῦ μούστου (*öşr-i şıra*, *öşr-i bağat*), τὰ ἀμπέλια τῶν μουσουλμάνων πλήρωναν ἓναν φόρο (*resm-i dönüm*) τεσσάρων ἄσπρων κατὰ *dönüm*.

Ὁ κώδικας τῆς Λαμίας ἀναφέρει τὴ δεκάτη τοῦ μπαμπακιοῦ. Αὕτη ἀνέρχεται περίπου σὲ ἓνα *teker* γιὰ τοὺς μουσουλμάνους καὶ σὲ δύο *teker* γιὰ τοὺς «ἄπιστους».

Αὐτὲς εἶναι γενικὰ οἱ θφειλὲς (φόροι) σὲ εἶδος, οἱ κωδικοποιημένες στὸν κώδικα τῆς Λαμίας, πού ἔπρεπε νὰ δίνουν οἱ ραγιάδες, μουσουλμάνοι καὶ μὴ, στοὺς κυρίους των (σπαχῆδες, ζαῖμηδες, τιτλούχους τῶν χασίων).

Τὰ βασικὰ εἰσοδήματα τῶν φεουδαρχῶν σὲ χρῆμα ἦταν περισσότερο ἀνομοιογενῆ.

Kanunlar, σ. 272-289, 326-332), καθὼς καὶ τοῦ Vlorë (*H. İnalıcık*, *Hicri 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, σ. 123-126).

* Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἔρου *ραγιάς* βλ. σ. 216 σημ. 2.

Κατ' ἀρχήν, κάθε «ἄπιστος», ἐνήλικος καὶ ἱκανὸς γιὰ ἐργασία, ὄφειλε νὰ πληρώνη ἕναν φόρο, ποὺ λεγόταν ispençe, εἴκοσι πέντε ἄσπρα τὸ χρόνο. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, κάθε παντρεμένος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δίνει ἕναν εἰδικὸ φόρο ἀπὸ ἑξὶ ἄσπρα, ποὺ λεγόταν resm-i otluk (δικαίωμα βοσκῆς). Οἱ ἀνύπαντροι καὶ οἱ χήρες ἐξαιροῦνταν· οἱ τελευταῖες ὄφειλαν νὰ πληρώνουν ἑξὶ ἄσπρα γιὰ ispençe, ἐφόσον δὲν κατεῖχαν ἀγρόκτημα (ἕνα δλόκληρο çift): ἀλλιῶς, ἔπρεπε νὰ πληρώνουν ἐπίσης εἴκοσι πέντε ἄσπρα γιὰ ispençe, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ραγιάδες.

Οἱ μουσουλμάνοι ραγιάδες ὑπάγονταν σὲ ἕναν ἐγγεῖο φόρο, λεγόμενο resm-i çift. Ὅσοι εἶχαν ἕνα δλόκληρο çift πλήρωναν εἴκοσι δύο ἄσπρα τὸ χρόνο· ὅσοι δὲν εἶχαν παρὰ μόνο μισὸ çift ἔδιναν τὸ μισό. Οἱ παντρεμένοι ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε μισὸ çift ἢ οἱ ἄκληροι ἔπρεπε νὰ πληρώνουν ἕνδεκα ἄσπρα (resm-i bennâk). Μόνον οἱ ἀνύπαντροι μουσουλμάνοι ραγιάδες ἔπρεπε νὰ δίνουν ἕναν φόρο ἀγάμων (resm-i mücerred) ἀπὸ ἑξὶ ἄσπρα.

Συνέβαινε οἱ ραγιάδες νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ χωράφια τους καὶ νὰ πηγαίνουν νὰ ἐργασθοῦν ἄλλου. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ σπαχῆς τους εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ζητήσῃ ἀποζημίωση (πρόστιμο), ποὺ λεγόταν çift bozan akçesi, 75 ἄσπρα. Οἱ ραγιάδες, ποὺ ἐγκατέλειπαν τὰ χωράφια τους καὶ ἐγκαθίσταντο στὸ τιμάριο ἑνὸς ἄλλου σπαχῆ, πλήρωναν σ' αὐτὸν τὴν συνηθισμένη δεκάτη. Σὲ περίπτωση ποὺ ἐκεῖ δὲν καλλιέργουσαν τὴ γῆ, δὲν τοῦ ὄφειλαν παρὰ μόνον ἕναν εἰδικὸ φόρο ποὺ ὀνομαζόταν resm-i duhan (φόρος ἐστίας)*.

Ὁ κώδικας τῆς Λαμίας μνημονεύει ἀκόμη καὶ ἄλλους φόρους τῶν ραγιάδων ποὺ πληρώνονταν σὲ χρῆμα. Οἱ «ἄπιστοι», καθὼς καὶ οἱ μουσουλμάνοι, ὑπάγονταν σὲ ἕναν φόρο λεγόμενο resm-i bostan, ποὺ πληρωνόταν γιὰ τοὺς λαχανόκηπους (bostan). Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνας εἰδικὸς φόρος, τὸ δικαίωμα τῆς σπιθαμῆς (resm-i karış), μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιβαρυνόταν τὸ κρασί τῶν βαρελιῶν τῶν μὴ μουσουλμάνων· αὐτὸς ἦταν δύο ἄσπρα στὴ σπιθαμῆ.

Ὁ συνηθισμένος φόρος γιὰ τὰ πρόβατα, ὁ λεγόμενος âdet-i ağnani, ἦταν ἕνα ἄπρο στὰ δύο πρόβατα ἢ κατσίκια. Τὸν εἰσέπραττε, κατὰ τόπους, ἢ ὁ σπαχῆς ἢ τὸ κρατικὸ ταμεῖο.

Οἱ χοῖροι τῶν χριστιανῶν ἐπιβαρύνονταν μὲ ἕναν φόρο ποὺ λεγόταν resm-i hünzir (δικαίωμα γιὰ χοιρίδιο). Ὁ σπαχῆς εἰσέπραττε ἕνα ἄπρο στὰ δύο χοιρίδια. Ἄν οἱ ραγιάδες ἔτρεφαν χοιρίδια, γιὰ νὰ τὰ σφάζουν στὸ σπίτι τους (τὰ Χριστούγεννα), ἔδιναν στὸ σπαχῆ ἕνα ἄπρο γιὰ τὸ καθένα.

Οἱ τιμαριοῦχοι ἦταν ἐξουσιοδοτημένοι νὰ εἰσπράττουν ἕναν φόρο

* Πιθανὸν ἀντίστοιχος πρὸς τὸ βυζαντινὸν καπνικὸν (σημ. τ. μετ.).

για τούς μύλους (resm-i asyab), οί οποιοι βρίσκονταν στα κτήματα του φερούδου των. 'Ο φόρος ήταν ανάλογος με τή διάρκεια τής εργασίας ή με τόν τύπο του μύλου· για ένα νερόμυλο που λειτουργούσε 8λο τὸ χρόνο ὁ σπαχής ἔπαιρνε φόρο τριάντα ἄσπρα, για ἐκείνον που ἔργαζόταν ἔξι μῆνες τὸ μισό. Τὸ μαντάνι φορολογούνταν με δεκαπέντε ἄσπρα.

"Αν οί νομάδες βοσκοί ἔρχονταν με τὰ κοπάδια τους τῶν προβάτων ἢ κατσικιῶν στα κτήματα ἑνὸς χωριοῦ, πὸ ἀνήκε σὲ ἕνα τιμάριο, καὶ βοσκοῦσαν τὰ ζῶα τους τὸ καλοκαίρι καὶ τὰ ξεχειμώνιαζαν ἐκεῖ, ἔπρεπε νὰ πληρώνουν στοὺς σπαχή, μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, τὸ δικαίωμα τής νομῆς καὶ τοῦ χειμαδιοῦ (resm-i otlak ve kışlak), τὸ ὁποῖο ἔφθανε τὰ εἴκοσι πέντε ἄσπρα για κάθε κοπάδι. Αὐτὸ δὲν ἴσχυε για τὰ κοπάδια που ἔβοσκαν οἱ χωρικοὶ στα κτήματα τοῦ χωριοῦ τους.

"Ανάμεσα στοὺς φόρους που πήγαιναν, τουλάχιστο κατά ἕνα μέρος, στοὺς σπαχήδες, πρέπει ν' ἀναφέρουμε ἀκόμη τὸ δικαίωμα τῶν ἀρραβωνίων (resm-i agus). 'Ο κώδικας ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρῃ τὸ πρὸς αὐτοῦ τοῦ φόρου—τριάντα ἄσπρα για τὰ κορίτσια καὶ δεκαπέντε για τὶς χῆρες—χωρὶς ἔμως νὰ διευκρινίῃ ἂν πρόκειται για μουσουλμάνες ἢ χριστιανὲς ἀρραβωνιασμένες.

Τέλος πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι οἱ σπαχήδες—σύμφωνα πάντοτε με τὸν κώδικα τής Λαμίας—εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ μονοπωλοῦν για ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα (δύο μῆνες) τὸν μούστο τους, που προερχόταν ἀπὸ τὴ δεκάτη. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ διαστήματος ἀπαγορευόταν στοὺς ραγιάδες νὰ πουλοῦν τὸ δικό τους κρασί.

"Αν οἱ ραγιάδες δὲν εἶχαν δικό τους κρασί καὶ ἔπρεπε νὰ προμηθευθοῦν ἀπὸ ἄλλοῦ ἢ ἂν πάλι εἶχαν ἀρκετό, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ τὸ ἐξαγάγουν, ἔπρεπε νὰ ἐπιβαρυνθοῦν με φόρο για τὴ μεταφορὰ (bac), δύο ἄσπρα τὸ φόρτωμα· τὸ bac πήγαινε στοὺς κρατικὸ ταμεῖο.

'Απαριθμήσαμε τὶς ὑποχρεώσεις τῶν μουσουλμάνων καὶ μὴ μουσουλμάνων ραγιάδων πρὸς τοὺς κυρίους των, οἱ ὁποῖες περιέχονται στοὺς κώδικα τής Λαμίας. Βέβαια αὐτὲς δὲν ἀπεικονίζουν τὸ σύνολο τῶν ὑποχρεώσεων, δηλ. 8λα τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ εἰσοδήματος τῶν φεουδαρχῶν. "Ἄλλοι κανονισμοὶ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, καθὼς καὶ οἱ κανονισμοὶ με γενικὸ χαρακτήρα μνημονεύουν περισσότερα¹. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπολογίσουμε αὐτὰ που πλήρωναν οἱ ραγιάδες στοὺς κράτος². Δὲν θὰ ἐκταθοῦμε περισσότερο σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, γιατί ὁ σκοπὸς

¹ Βλ. τὸν κώδικα τοῦ Σουλεϊμάν.

² Βλ. κυρίως τὶς μελέτες τοῦ *H. Hadžibegić*, *Džizja ili harač (Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju.... III - IV, σ. 55 - 135· V, σ. 43 - 102)*, καὶ τής *B. Cvetkova*, *Izvanredni danaci i darzavni povinnosti v balgarskito zemi pod turska vlast*, Sofia 1958.

τῆς μελέτης αὐτῆς περιορίζεται στὴν ἔκδοση τοῦ κανουνναμέ τῆς Λαμίας. "Ἄλλωστε, ἔχουμε ἤδη γράψει γι' αὐτὰ πολλές φορές¹.

*

Ἡ μετάφραση τοῦ κανουνναμέ εἶναι λέξη πρὸς λέξη. Συγκρίναμε τὸ κείμενό του μὲ τὸ κείμενο τῶν κωδίκων τῆς Ἀθήνας (Atina), τῆς Εὐβοίας (Ağrıboz), τῆς Ἀμφισσας (Salna), τῆς Λιβαδιᾶς (Livadya), τῆς Θήβας (Istifa) καὶ τῶν Τρικάλων (Tirhala), ποὺ συντάχθηκαν τὴν ἴδια ἐποχὴ (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κώδικα τῶν Τρικάλων, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ κατάστιχο τοῦ 1520). Διαπιστώσαμε μερικές διαφορὰς ἢ τροποποιήσεις, τίς ὁποῖες ὁ ἀναγνώστης βλέπει στίς σημειώσεις ποὺ συνοδεύουν τὴν μετάφραση.

Ὁ κώδικας τῆς Λαμίας εἶναι γραμμένος μὲ καλὸ nesih², εἶδος γραφῆς ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ σύνταξη τῶν χειρογράφων καὶ γιὰ τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐγγράφων. Τὸ κείμενο εἶναι εὐανάγνωστο καὶ ὀρθογραφημένο.

Μεταγράφοντας μερικὸς ὀθωμανικοὺς ἄρθρους τοῦ ἐγγράφου, χρησιμοποιήσαμε—γιὰ καθαρὰ τεχνικοὺς λόγους—τὸ σύγχρονο τουρκικὸ ἀλφάβητο, ἀν καὶ ἀναγνωρίζουμε ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε μὲ τὸ ἀλφάβητο αὐτὸ ἀκριβῆ μεταγραφή τῶν ὀθωμανικῶν κειμένων. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ἀναγκαστήκαμε νὰ μὴ χρησιμοποιήσουμε μερικά διακριτικὰ σημεῖα, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων θὰ μπορούσαμε νὰ μεταγράψουμε τίς ὀθωμανικὲς λέξεις μὲ τρόπο περισσότερο ἀκριβῆ. Τὸ πανομοιότυπο τοῦ κειμένου ποὺ συνοδεύει τὴν μετάφραση διευκολύνει τὴ σύγκριση μὲ τὸ ἀρχικὸ κείμενο.

Μεταφράζοντας τὸν κώδικα τῆς Λαμίας διαιρέσαμε τὸ κείμενο σὲ 20 ἄρθρα, τὰ ὁποῖα, βέβαια, δὲν διακρίνονται στὸ ἀρχικὸ κείμενο· τὸ κάναμε γιὰ νὰ γίνῃ τὸ κείμενο σαφέστερο. Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ καθορίζουν τὰ «ἄρθρα» σημειώνονται ἐπίσης καὶ στὸ πανομοιότυπο.

Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΙΛΑΕΤΙΟΥ ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ

1) Ἀπὸ κάθε ἄπιστο τοῦ βιλαετιοῦ³ τῆς Λαμίας⁴, ποὺ ἔφτασε

¹ Πρὸς τίς μελέτες μας ποὺ ἀναφέρονται πρὸς πάνω, σ. 206 σημ. 1.

² Γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τῆς γραφῆς βλ. *M. Guboglu, Paleografia și diplomatica turco-osmană, București 1958, σ. 28.*

³ *Βιλαέτι*: περιοχὴ ἐνὸς γενικοῦ διοικητῆ μιᾶς ἐπαρχίας (*μπεηλέρμπος*, *βαλῆς*). Στους κανουνναμέ ὁ ὅρος *βιλαέτι* ἀντικαθίσταται συχνὰ ἀπὸ τὸν ὄρο *σαντζάκι*. Ἄλλοι χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο αὐτὸ στὴ γενικότερή του σημασία: διοικητικὴ περιοχὴ, περιφέρεια, χώρα, ἔδαφος. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν πρόκειται παρὰ μόνον γιὰ μιὰ διοικητικὴν περιοχὴ ἢ γιὰ μιὰ περιφέρεια (*καδιλίκι*). Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ πόλις τῆς Λαμίας ἦταν *ἔδρα καθῆ*.

⁴ Οἱ Τούρκοι τὴν ὀνόμαζαν ἐπίσης *Zeytun*, κοινῶς *Ζητοῦνι*. Στὸν 17ο

στην εφηβική του ηλικία¹, εισπράττονται είκοσι πέντε άσπρα² ως ispence³ από ανήλικα άτομα δέν εισπράττεται τίποτε.

2) Από κάθε παντρεμένο άπιστο εισπράττονται έξι άσπρα ως δικαίωμα βοσκής (resm-i otluk)⁴ από τούς άνώπαντρους, καθώς και από τις χήρες δέν εισπράττεται τίποτε. Από τις χήρες όμως εισπράττονται έξι άσπρα για ispence⁵.

3) Από τούς μουσουλμάνους⁶ που κατοικοῦν μέσα στη Λαμία

αίώνα τὸ καθίλικι τῆς Λαμίας διαγόταν σὸ σαντζάκι τῆς Εὐθροίας κατὰ τὸν Haccı Halife.

¹ Στους μουσουλμάνους ἡ ἐνηλικιότητα εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐφηβεία, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὲς συνθήκες. Δὲν τὴν καθορίζουν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν ἡλικία τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν. Ὡς ἡλικία τῆς ἐφηβείας μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἡλικία τῶν δέκα πέντε ἐτῶν περίπου (Prilozi za orijentalnu filologiju....., III - IV, σ. 61).

² *Akçe, akça* : άσπρο, παλαιὸ άσημένιο μικρὸ τουρκικὸ νόμισμα, τοῦ ὁποιοῦ ἡ ἀξία ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τις ἐποχές. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *İ. Galib, Takvim-i meskukat-i osmaniye, Istanbul 1307/H. A. Bykov, Monety Turcii XIV - XVII vv., Leningrad 1939.*

³ *İspence (ispence, ispenc)* : εἶδος ἐγγείου φόρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πλήττονταν οἱ μὴ μουσουλμάνοι χωρικοί. Μερικοὶ συγγραφεῖς διαβλέπουν στὸν ispence ἕνα προσωπικὸ φόρο τῶν μὴ μουσουλμάνων. Κλίνουμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ φόρος αὐτὸς δέν εἶναι παρὰ μιὰ ἀναλογία τοῦ resm-i çift τῶν μουσουλμάνων. Γιὰ τὸ ispence βλ. προσφάτως *V. Mutaščieva, Izvestija na Institut za balgar. istorija, VII, σ. 179-184, M. Sokoloski, Glasnik na Institutot za nac. istorija. II/1, σ. 202-206, H. İnalçık, Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid, σ. XXXII - XXXIII.*

⁴ Στὰ Τρίκαλα ἐπαιρναν πέντε άσπρα ὡς resm-i otluk, ἐνῶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας δέν εισπράτταν παρὰ μόνο δύο άσπρα.

⁵ Στὸν κώδικα τῆς Ἀθήνας διακρινίτζεται ἐπίσης ὅτι, ἂν ἡ χήρα γυναίκα διαθέτῃ ἕνα δλόκληρο çift, δίνει: είκοσι πέντε άσπρα ὡς ispence, δηλ. τὴ μεταχειρίζονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως και τούς ἄλλους χωρικούς.

⁶ Στὸν κώδικα τῆς Εὐθροίας διαβάζουμε τὰ ἑξῆς: «Απὸ τούς σπαχήδες (sic) και τούς ἄλλους μουσουλμάνους, που κατοικοῦν στὴν Εὐθροία και ἀσχολοῦνται μὲ τὴ γεωργία εισπράττεται ἡ δεκάτη τῶν δημητριακῶν—ἕνα κιλὸ στὰ δέκα. Εἰσπράττουν ἕνα denk σιτάρι κατὰ çift ὡς salariye—μισὸ σὲ σιτάρι, μισὸ σὲ κριθάρι» (Ve nefsi-i Ağrıbozda mütemekkin olub ziraat ve haraset iden sipahilerden (!) ve sair müslümanlandan ösr-i gallât on kilede bir kile öşür alinur ve çiftten çift bir denk buğday salariye alınur nisfi buğday ve nisfi arpa). Ἀνάμεσα στους μουσουλμάνους ἀγρότες συμπεριλαμβάνονται ἐδῶ και οἱ τιμαριῶχοι. Θὰ πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ σφάλμα ἢ γιὰ «lapsus calami». Ξέρουμε πὼς δπηρχαν χωράφια τῶν ὁποίων ἡ κυριότητα (tasarruf) δέν ἐδίδοτο στους ραγιάδες, ἀλλὰ διατηροῦσαν τὴν ἐπικαρπία οἱ ἴδιοι οἱ σπαχήδες. Πρόκειται γιὰ τὰ κτήματα τὰ λεγόμενα hassa (ιδιοκτησία), που τὰ ἐκμεταλλεύονταν οἱ σπαχήδες γιὰ λογαριασμό τους. Τὰ çiftlik (ἀγροκτήματα) τῶν τιμαριῶχων δέν ἐπιβαρύνονταν μὲ τὸν ἐγγειο φόρο τὸν λεγόμενο resm-i çift (κώδικας τῆς Vlorë). Εἶναι μολταῦτα κάπως ἀπίθανο νὰ καλλιεργοῦσαν οἱ σπαχήδες μόνοι τους τὴ γῆ

εισπράττεται ἡ δεκάτη τῶν δημητριακῶν (öſr-i gallât)· στὰ δέκα κιλὲ ¹σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, κεχρί καὶ ἀρακὰ εἰσπράττεται τὸ ἕνα κιλὲ ὡς δεκάτη.

4) Γιὰ τὰ ἀμπέλια τοὺς εἰσπράττονται τέσσερα ἄσπρα γιὰ κάθε dönüm ².

5) Ἐκτὸς τοῦ μουςουλμάνου πού κατοικοῦν στὰ μουςουλμανικὰ χωριά εἰσπράττεται ἕνα κιλὲ στὰ δέκα ὡς δεκάτη τῶν δημητριακῶν. Δίνουν ἀκόμη ἕνα ſinik ³ ὡς salarlık ⁴. Τὸ ſinik ἀντιστοιχεῖ μὲ ἕνα τέταρτο τοῦ κιλὲ.

6) Τὸ yük (φορτιό, φόρτωμα) ⁵, πού εἶναι σὲ χρῆση στὴν περιοχὴ

καὶ νὰ ὑποχρεώνονταν νὰ πληρώνουν τὴ δεκάτη (στὸ κρέτος χωρὶς ἄλλο). Θὰ ἦταν κάτι παράδοξο μέσα στὸ φεουδαρχικὸ θωμανικὸ περιβάλλον. Πάντως κανένας ἀπὸ τοὺς ὁμοίους κώδικες δὲν περιέχει ἀνάλογη διάταξη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ κάνουν τῶν Τρικάλων διευκρινίζει ὅτι πρόκειται γιὰ μουςουλμάνους πού κατέχουν ἕνα cift (müslümanların cifti olanından).

¹ Κιλὲ (kile, keyl) : παλαιὸ μέτρο γιὰ τὰ ἐδάφη, τοῦ ὁποῦ ἡ χωρητικότητά διέφερε κατὰ τόπους: 18-22, 30, 33, 44, 50, 66 ὀκάδες (ὀκά - vakıye: 1283 γρ.). Γενικά, ἕνα κιλὲ τῆς Κωνσταντινούπολης ἰσοδυναμοῦσε μὲ εἴκοσι ὀκάδες, δηλ. 25,660 γρ.

² Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἀμπέλια πού ἀνήκαν στοὺς μουςουλμάνους τῆς Λαμίας. Δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀμπέλια πού εἶχαν οἱ μὴ μουςουλμάνοι τῆς Λαμίας. Ὁ φόρος πού ἐπιβαλλόταν στὰ ἀμπέλια τοὺς (resm-i bağat) θὰ ἦταν μεγαλύτερος. Τοῦτο μποροῦμε νὰ τὸ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Εἰδοίας, ὅπου σημειώνεται ὅτι στὴ Χαλκίδα (nefs-i Ağrıboz) τὰ ἀμπέλια τῶν ἀπίστων ἐπιβαρύνονταν μὲ διπλὸ φόρο (ὀκτὼ ἄσπρα κατὰ dönüm). Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων δὲν πληρώναν τὴ δεκάτη. Ὅσο γιὰ τὴ δεκάτη τοῦ κρασιοῦ, τὴν ἀποτελοῦσαν γενικά δύο medre στὰ δέκα πέντε (συμπεριλαμβανομένου τοῦ salariye). Στὴ Θήβα οἱ μουςουλμάνοι πληρώναν γιὰ τὰ ἀμπέλια τοὺς ἕνα φόρο ἀπὸ πέντε ἄσπρα κατὰ dönüm. Στὴν Ἄμφισσα εἰσπράττονταν ἐπίσης πέντε ἄσπρα ὡς resm-i dönüm. Dönüm: μέτρο ἐπιφανείας ἀπὸ 40 τετραγωνικοὺς πήχεις· στρέμμα.

³ Sinik, μέτρο χωρητικότητος γιὰ ἐδάφη, ἕνα τέταρτο τοῦ κιλὲ τῆς Κωνσταντινούπολης.

⁴ Salarlık, salariye: εἶδος συμπληρώματος τῆς δεκάτης. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Mutasfiava, Izvestija na Inst. za balgar. ist. VII, σ. 176-177 καὶ Sokoloski, Glasnik na Inst. za nac. ist. II/1, σ. 170-176.

Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴ δεκάτη πού πληρωνόταν ἀπὸ τοὺς μουςουλμάνους χωρικοὺς. Ἀντίθετα πρὸς ἐκείνη πού πληρωνόταν ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως τῆς Λαμίας, αὐτὴ εἶναι ἀξυμνήμη μὲ τὸ salariye, ὥστε οἱ χωρικοὶ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν ὡς δεκάτη—μαζὶ μὲ τὸ salariye—τὰ 12,5% ἀπὸ τὴ συγκομιδὴ τῶν δημητριακῶν.

⁵ Yük (himil): φορτίο μεταγωγικοῦ ζώου (ἄλογο, μουλάρι). Αὐτὸ τὸ μέτρο βάρους ποικίλλει συχνὰ κατὰ τόπους. Οἱ «ἐλληνικοὶ» κανουνναμὲ μᾶς δίνουν μερικές ἐνδείξεις. Πρόκειται γιὰ yük δημητριακῶν ὑπολογισμένο σὲ κιλὲ τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔτσι ἕνα yük δημητριακῶν ἰσοδυναμοῦσε: σὲ νηοὶ τῆς Εἰδοίας

(καζᾶς)¹ τῆς Λαμίας, ἀντιστοιχεῖ μὲ ἕξι κιλὲ τῆς Κωνσταντινούπολης.

7) Ἐκ τῆς μπαμπάκι τῶν μουσουλμάνων εἰσπράττεται ὡς δεκάτη ἓνα teker² στὰ δέκα. Ἐκ τῆς μπαμπάκι τῶν ἀπίστων εἰσπράττονται ὡς δεκάτη δύο teker στὰ δέκα πέντε³. Κάθε teker [μπαμπάκι] μαζὶ μὲ τοὺς σπόρους ἰσοδυναμεῖ μὲ τέσσερις ὀκάδες, ἀν ὅμως εἶναι καθαρῶς ἰσοδυναμεῖ μὲ διακόσια ἐξήντα τέσσερα δράμια⁴.

8) Οἱ Ἑλληνες ἄπιστοι (rum kâfirleri) πληρώνουν τὴν δεκάτη τῶν δημητριακῶν, τοῦ μπαμπάκιου, τοῦ λιναριοῦ καὶ τοῦ γλυκάνισου⁵ —ἐδῶ συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ salariye—σὲ ἀναλογία δύο [κιλὲ] στὰ δέκα πέντε⁶.

9) Ἡ δεκάτη ποῦ ἐπιβάλλεται στὰ [προϊόντα ἀπὸ τὰ] ἀμπέλια (ösr-i bağat): Οἱ ἄπιστοι δίνουν ὡς δεκάτη δύο medre⁷ μουστο στὰ

μὲ 8 κιλὲ, στὴν Ἀθήνα μὲ 7 1/2 ἢ 8 κιλὲ, στὴ Λιβαδιά μὲ 6 κιλὲ, στὴν Ἀμφισσα μὲ 7 1/2 κιλὲ, στὴ Θήβα μὲ 6 1/2 κιλὲ, στὰ Τρίκαλα μὲ 2 1/2 (;) κιλὲ Ὅσον ἀφορᾷ τὸ yük ποῦ χρησιμοποιοῦνταν στὰ Τρίκαλα, πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐνδειξη ποῦ δίνεται ἀπὸ τὸν κἀνον ποῦ μετέγραψε ὁ Barkan (Kanunlar σ. 289) εἶναι ἐσφαλμένη· τὸ ἴσιο τὸ κείμενο (ἢ μᾶλλον ἢ μεταγραφή του) προκαλεῖ τὴν δυσπιστία (Ve nefsi Tırhalanun müsta'mel kilesi (sic) Istanbul kilesile iki buçuk kiledir). Ὁ κώδικας τῆς Λιβαδιάς σημειώνει ἀκόμη ὅτι ἓνα himil (=yük) μὲ ἕξι κιλὲ τῆς Κωνσταντινούπολης ζυγίζει 120 ὀκάδες· ὁ κώδικας τῆς Ἀμφισσας καθορίζει τὸ βάρος ἑνὸς yük σὲ 150 ὀκάδες.

¹ Καζᾶς, καδιλίκι (kaza, kadılık)=περιοχὴ ἑνὸς καδῆ, περιφέρεια.

² Teker: μέτρο βάρους ποῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ τέσσερις ὀκάδες (κατὰ τὸν κώδικα τῆς Εὐβοίας).

³ Σχεδὸν 13%.

⁴ Dirhem: ἓνα τετρακοσιοστὸ τῆς ὀκάς, τὸ δράμι· βάρους ποῦ ἀντιστοιχεῖ κατὰ προσέγγιση μὲ 3,21 γρ.

⁵ Οἱ κανονισμοὶ τῆς Εὐβοίας, τῶν Τρικάλων κ.λ. ἀναφέρουν καὶ ἄλλα γεωργικὰ προϊόντα ποῦ ἐπιβαρύνονταν μὲ δεκάτη, ὅπως τὸ κύμινο, τὴ ζαφορά (κρόκο), τὰ φασόλια, τὰ ρεβύθια, τὰ καρύδια, τὰ ἀμύγδαλα, τὸ καννάβι, καθὼς καὶ τὰ φρούτα.

⁶ Ἐνῶ οἱ κἀνον ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω πραγματεύονται τὴ θανάτη ποῦ κατέβαλλε ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς πόλης καὶ τῆς ἑπαίθρου, ὁ ὁποῖος ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ γεωργία, αὐτὸς ἐδῶ ἀναφέρεται στὴν δεκάτη τῶν μὴ μουσουλμάνων καλλιεργητῶν. Ἡ διαφορά τοῦ ὕψους δείχνει τὴν ἀνιση μεταχείριση τῶν «ἀπίστων» ἀπὸ φορολογικὴ ἄποψη.

⁷ Medre: μέτρο χωρητικότητας, τοῦ ὁποῦ τοῦ περιεχόμενου ποικίλλει κατὰ τόπους. Οἱ κώδικες τῆς Λιβαδιάς, Εὐβοίας καὶ Ἀθήνας δίνουν τὶς ἀκόλουθες ἐνδείξεις: ἓνα medre=40 palyaça (;) πρὸς ὃ ledre (lidre)=200 ledre πρὸς 133 dirhem=26600 dirhem (Λιβαδιά)· ἓνα medre=40 gûze (;) πρὸς 550 dirhem=22000 dirhem (Εὐβοία)· ἓνα medre=36 palyaça πρὸς 354 dirhem=12744 dirhem (Ἀθήνα). Παίρνοντας γιὰ βάση τὸ βᾶρος ἑνὸς dirhem πρὸς 3,21 γρ., τὰ συνηθισμένα medre ἰσοδυναμοῦσαν μὲ βᾶρος 85,386 γρ., 70,620 γρ., 40,908 γρ. Ὁ κώδικας τῆς Εὐβοίας δίνει ἀκόμη μιὰ ἄλλη ἐνδειξη: 2 medre κἀνον ἓνα yük.

δέκα πέντε¹. Ὄταν ὁ μούστος τῶν ἀπίστων μπαίνη σὲ βαρέλια, εἰσπράττεται τὸ δικαίωμα τῆς σπιθαμῆς (resm-i karis)²—δύο ἄσπρα τῆ σπιθαμῆ.

10) Ἡ δεκάτη τῶν μελισσιῶν (öşr-i kovan): ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, ἀπὸ τὶς φρουρὲς τῶν ὀχυρῶν, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπίστους εἰσπράττεται ἡ δεκάτη—μία κυψέλη στὶς δέκα³.

11) Τὸ δικαίωμα τῶν προβάτων (âdet-i ağnam): εἰσπράττεται ἕνα ἄσπρο στὰ δύο πρόβατα· γιὰ τὰ κατσίκια τὸ ἴδιο⁴.

12) Ὁ φόρος τῶν χοιριδίων (resm-i hincir) τῶν ἀπίστων: εἰσπράττεται ἕνα ἄσπρο στὰ δύο χοιρίδια, ὅταν βόσκουν σὲ ἔρημα χωράφια (yabanda)· γιὰ τὰ χοιρίδια ποὺ οἱ ἄπιστοι τὰ παχαίνουν καὶ τὰ σφάζουν στὰ σπύτια τοὺς εἰσπράττεται ἕνας φόρος ἀπὸ ἕνα ἄσπρο κατὰ κεφαλῆ⁵.

Ὅμως στὴν Εὐβοία ἕνα yük (δημητριακῶν) ἔκανε 8 κιλέ, δηλ. ἕνα medre ἔπρεπε νὰ ζυγίζη 4 κιλέ. Ὑπολογίζοντας ἕνα κιλέ πρὸς 20 ὀκάδες τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ποὺ κάνει 25,660 χγρ.), ἔπρεπε στὴν Εὐβοία ἕνα medre νὰ ζυγίζη 102,640 χγρ. Τῆ δυσαναλογία αὐτῆ τῶν ἀριθμῶν δύσκολο εἶναι νὰ τὴν ἐξηγήσουμε. Πάντως, ἐν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε, ὅτι στὴ βαλκανικὴ χερσόνησο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ ποικίλλουν ἀπὸ τὴ μιὰ περιοχὴ στὴν ἄλλοι. Οἱ «γιουγκοσλαβικοί», «βουλγαρικοί» καὶ «ἀλβανικοί» κανονναμὲ περιλαμβάνουν στοιχεῖα πολὺ διάφορα.

¹ Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Ἀθήνας πλήρωναν δύο ἄσπρα στὸ yük ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς δεκάτης τοῦ μούστου των καὶ ἕνα ἄσπρο στὰ τρία yük ὡς salariyelik. Οἱ μὴ μουσουλμάνοι Ἀθηναῖοι—καθὼς καὶ οἱ χωρικοί—πλήρωναν ὡς δεκάτη δύο medre στὰ δέκα πέντε. Στὴν Ἀμφισσα εἰσπράττανε δύο müzür στὰ δέκα πέντε (ἕνα müzür ἰσοδυναμοῦσε μὲ πεντέμισο ὀκάδες).

² Στὸν κώδικα τῶν Τρικάλων ἀναγράφεται λανθασμένα resm-i kazis (Barkan, Kanunlar, σ. 289).

³ Ὁ κάνουν τῶν Τρικάλων ἀναφέρει μιὰ παραλλαγή: μπορεὶ κανεὶς νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴ δεκάτη σὲ εἶδος δίνοντας ἕνα ἄσπρο γιὰ κάθε κυψέλη. Γιὰ λεπτομέρειες ποὺ ἀφοροῦν τὸ φόρο ποὺ ἐπιβαλλόταν στὶς κυψέλες σὲ ἄλλες βαλκανικὲς περιοχὲς βλ. Sokoloski, Glasnik na Inst. za nac. ist. II/1 σ. 187 - 189 καὶ Kabrda, Slovanské histor. studie, III, 1960, σ. 241 - 242.

⁴ Ὁ συνηθισμένος φόρος ποὺ ἐπιβαλλόταν στὰ πρόβατα πήγαινε ἀνάλογα μὲ τὴν περιοχὴ, εἴτε στὸν σπαχῆ εἴτε στὸ κρατικὸ ταμεῖο. Σειρὰ ὀλόκληρη ἀπὸ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, σχετικὰ μὲ τὸν φόρο αὐτό, δίνουν οἱ H. Duda, Balkan-türkische Studien, Wien 1949, σ. 90 - 93, B. Cvetkova, Izvestija na Inst. za balgar. ist, VI, 1956, σ. 136 - 138, V. Mutafčieva ἔν. ἄ., VII, σ. 185 - 186, M. Sokoloski, Glasnik na Inst. za nac. ist., II/1, σ. 200 - 201, Kabrda Slovan. histor. studie., III, σ. 247.

⁵ Λεπτομέρειες γιὰ τὸ φόρο αὐτὸν βρῖσκει κανεὶς στοῦ Br. Djurdjev, Godišnjak Istor. društva B. i H., II, Sarajevo 1950, σ. 67, Sokoloski, Glasnik II/1, σ. 195 - 196 καὶ Kabrda, Slov. hist. studie, III, σ. 248.

13) Για να μπορή να πουληθῆ ὁ μούστος τῶν χωριῶν πού ὑπάγονται στή δεκάτη τοῦ μούστου, ὁ νόμος ἐπιτρέπει στοὺς τιμαριούχους νὰ κρατοῦν τὸ μονοπώλιο [ὡς πρὸς τὸ πούλημα τοῦ κρασιοῦ] ἐπὶ δύο μῆνες. Ὅσο διαρκεῖ τὸ μονοπώλιο ἕνα medre [μούστου] πουλιέται δύο ἄσπρα παραπάνω ἀπὸ τὶς τρέχουσες τιμές¹. Σὲ αὐτοὺς τοὺς δύο μῆνες ἀπαγορεύεται νὰ πουλιέται ὁ μούστος τῶν ραγιαδῶν².

14) Ἐὰν τὰ χωριά πού δὲν ἔχουν μούστο ἀγοράζουν ἀπὸ ἄλλα χωριά καὶ τὸν μεταφέρουν σὲ φορτώματα στὰ χωριά τους, ἢ ἂν τὰ χωριά πού ἔχουν μούστο τὸν μεταφέρουν σὲ φορτώματα στὰ χωριά πού δὲν ἔχουν μούστο καὶ τὸν πουλοῦν ἐκεῖ, εἰσπράττεται ἕνα δικαίωμα γιὰ τὴ μεταφορά (bac)³ ἀπὸ δύο ἄσπρα στὸ φόρτωμα.

15) Γιὰ τὰ dönüm τῶν χορτοαγρῶν καὶ τῶν λαχανοκήπων εἰσπράττεται, κατὰ τὴν ἐποχὴ τους, ἕνας φόρος ἀπὸ τέσσερα ἄσπρα γιὰ κάθε dönüm⁴.

16) Τὸ δικαίωμα τῶν μύλων (resm-i asyab): γιὰ ἕνα μύλο πού λειτουργεῖ ὅλη τὴ χρονιά εἰσπράττεται ἕνας φόρος ἀπὸ τριάντα ἄσπρα, γιὰ ἐκεῖνον πού δὲν ἐργάζεται παρὰ ἕξι μῆνες εἰσπράττεται ὁ φόρος τῶν δέκα πέντε ἄσπρων, γιὰ ἕνα μαντάνι εἰσπράττονται δέκα πέντε ἄσπρα⁵.

17) Τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς καὶ τοῦ χειμαδιοῦ (resm-i otlak ve kışlak): ἂν τὰ πρόβατα ἐρχονται ἀπὸ ἕξω⁶ ἢ ἀπὸ ἄλλα χωριά καὶ

¹ Ὁ κώδικας τῆς Ναυπάκτου ἀναφέρει ὅτι ὁ διοικητὴς τοῦ σαντζακιοῦ πουλοῦσε τὸν μούστο του κατὰ τέσσερα ἄσπρα ἀκριβέστερα. Γιὰ τὸ μονοπώλιο τοῦ κρασιοῦ βλ. *Sokoloski, Glasnik* II/1, σ. 180-187.

² Ὁ ἄσρος rāya, πού βρίσκεται στὶς τουρκικὲς διπλωματικὲς πηγές, δηλώνει τοὺς χωρικοὺς, πού ἦταν στὴν ἀπηρεσία τῶν φεουδαρχῶν χωρὶς διάκριση θρησκείας ἢ ἐθνικότητας. Βλ. *J. Kabrda, Raja (Izvestija na istor. družestvo v Sofya. XIV, 1937, σ. 172-185).*

³ Κατὰ γενικὸ κανόνα τὰ προσὰ πού εἰσπράττονταν ὡς bac πῆγαιναν στὸ κρατικὸ ταμεῖο.

⁴ Στὴν Εὐβοία οἱ μὴ μουσουλμάνοι ὀποχρεοῦνταν σὲ διπλὸ φόρο. Στὴν περιοχὴ τῆς Λιβαδιᾶς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἄλβανοὶ ἔδιναν τὴ δεκάτη τοῦ μπουστανιοῦ—δύο ἄσπρα στὰ δεκαπέντε. Οἱ κώδικες τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀμφισσας δὲν μνημονεύουν τὸν φόρο αὐτόν. Οἱ κώδικες τῶν Τρικάλων καὶ τῶν Φαρσάλων ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῆ ὅτι γιὰ τὰ λιβάδια δὲν εἰσπράττεται τίποτε (*Barkan, Kanunlar, σ. 290 σημ. 11).*

⁵ Κατὰ τὸν κώδικα τῆς Θήβας, οἱ μύλοι πού ἀνῆκαν στοὺς Ἕλληνας ἐπιβαρύνονταν μὲ ἕναν φόρο ἀπὸ 80 ἄσπρα, οἱ «μύλοι τοῦ χειμῶνα» (kış degirmenleri) τῶν Ἄλβανῶν φορολογοῦνταν μὲ 30 ἄσπρα. Σύμφωνα μὲ ἕναν παλαιὸ κανονισμό, οἱ ἴδιοι φόροι ἐπιβάλλονταν καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Λιβαδιᾶς. Τοὺς φόρους αὐτοὺς, πού ἦταν πάρα πολὺ ὀφηλοί, τοὺς ἀμείωσαν κατόπι στὸ ἐπίπεδο τῶν φόρων πού ἴσχυαν στὴν περιοχὴ τῆς Λαμίας. Πρβ. *Sokoloski, Glasnik*....., σ. 196-200.

⁶ Δηλ. ἀπὸ ἄλλη ἐπαρχία (οἱ κώδικες τῆς Λιβαδιᾶς καὶ τῆς Θήβας ἀνα-

βόσκουν κοπάδια - κοπάδια μέσα στὴν περιοχὴ τῶν συνόρων ἐνὸς χωριοῦ, ξεχειμωνιάζουν καὶ ξεκαλοκαιριάζουν ἐκεῖ, εἰσπράττονται γιὰ κάθε κοπάδι προβάτων ἢ κασικιῶν, μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, εἴκοσι πέντε ἄσπρα [ὡς δικαίωμα βοσκῆς καὶ χειμαδιοῦ]¹. Ἄν ὅμως τὰ ἀρνιά τῶν χωρικοῦν ξεχειμωνιάζουν καὶ ξεκαλοκαιριάζουν μέσα στὴν περιοχὴ τῶν συνόρων τοῦ χωριοῦ, δὲν εἰσπράττεται τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς.

18) Τὸ δικαίωμα τῶν ἀρραβῶνων (resm-i aruz)²: γιὰ τὸ κορίτσι εἰσπράττονται τριάντα ἄσπρα, γιὰ τὴ χήρα δέκα πέντε ἄσπρα³.

19) Ἐκ τῶν μουσουλμάνων ραγιάδες, ποὺ βρίσκονται στὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ ἔχουν στὴν κατοχὴ τους ἕνα δλόκληρο çift⁴ εἰσπράττονται τὸ χρόνο εἴκοσι δύο ἄσπρα ὡς δικαίωμα τοῦ çift (resm-i çift)⁵. ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν παρὰ μισὸ çift εἰσπράττονται ἕνδεκα ἄσπρα. ἀπὸ τοὺς bennâk⁶ ποὺ δὲν ἔχουν καθόλου çift εἰσπράττονται ἕνδεκα ἄσπρα τὸ χρόνο· ἀπὸ τοὺς ἀνύπαντρους μουσουλμάνους εἰσπράττονται ἕξι ἄσπρα τὸ χρόνο⁷.

20) Ἐάν τις χωρικός (raiyet) ἐγκαταλείψει τὰ κτήματά του (ba-

φέρουν τὴ Βλαχία - Eflâk) ἢ ἀπὸ ἄλλο καθιλικί (ὅπως τὸ διευκρινίζει ὁ κώδικας τῆς Ἀμφισσας).

¹ Ὁ κώδικας τῆς Ναυπάκτου προσθέτει: «γιὰ κάθε ἑκατοντάδα πρόβατα ποὺ βόσκουν τὸ καλοκαίρι εἰσπράττονται δέκα πέντε ἄσπρα. Γιὰ κάθε κοπάδι [πρόβατα] λαμβάνεται ἕνα ἀρνὶ ἢ ἡ ἀξία ἐνὸς ἀρνιοῦ συνολικοῦ ποσοῦ πέντε ἄσπρων» (Barkan, Kanunlar σ. 290 σημ. 13). Ὁ κώδικας τῆς Χαλκίδας ἀναφέρει 17 ἄσπρα γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς.

² Στὸν κώδικα τῆς Ἀθήνας ἀναφέρεται τὸ ἀντίστοιχό του: gerdek resmi.

³ Ὁ κἀνὸν αὐτὸς δὲν συναντᾶται στὸν κώδικα τῶν Τρικάλων. Κατὰ γενικὸ κανὸνα ὁ σπαχῆς μοιραζόταν τὸ δικαίωμα τῶν ἀρραβῶνων μὲ τὸν διοικητὴ τοῦ σαντζακιοῦ. Σὲ μερικές περιπτώσεις ὁ φόρος πῆγαινε εἴτε στοῦ κρατικοῦ ταμεῖο, εἴτε στοῦ ταμεῖο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων (vakif). Γιὰ λεπτομέρειες βλ. Sokoloski, Glasnik..., σ. 191 - 195.

⁴ Çift: ζευγὰρι βοδίων γιὰ καλλιέργεια τῆς γῆς· ἕκταση ἀγροῦ ποὺ μπορεῖ νὰ καλλιεργηθῇ μὲ ἕνα ζευγὰρι βόδια· κατ' ἐπέκταση - çiftlik, ἀγροτικὴ καλλιέργεια, ἀγρόκτημα.

⁵ Στὸν κἀνὸν τῶν Τρικάλων, τὸ resm-i çift τῶν μουσουλμάνων δηηκῶν φθάνει τὰ 26 ἄσπρα (Barkan, Kanunlar, σ. 289 σημ. 4). Πιστεύουμε ὅτι, στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ λάθος, ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀνακριβῆ μεταγραφή (τυπογραφικὸ λάθος;). Παντοῦ, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, τὸ ποσὸ τοῦ resm-i çift γιὰ τοὺς μουσουλμάνους ραγιάδες ἦταν 22 ἄσπρα.

⁶ Bennâk: παντρεμένος, ποὺ διαθέτει λιγότερο ἀπὸ μισὸ çift, ἢ ἀκτήμων.

⁷ Εἶναι περιεργὸ ὅτι ὁ κτηματικὸς αὐτὸς φόρος τῶν μουσουλμάνων ραγιάδων δὲν ἐμφανίζεται στοὺς ἄλλους «ἐλληνικοὺς» κώδικες. Μόνον ὁ κώδικας τῆς Θήβας παρατηρεῖ ὅτι «μέσα σ' αὐτὸ τὸ βιλαέτι δὲν ὑπάρχει resm-i çift οὔτε [resm-i] bennâk».

şitina)¹, φύγη και ἐγκατασταθῆ σὲ ἕνα ἄλλο μέρος, ὁ σπαχῆς του
 ʒπου και ἂν τὸν βρῆ, τοῦ παίρνει ἐβδομήντα πέντε ἄσπρα ὡς *çift bozan*
*akçesi*². "Ἄν ὁ χωρικός φύγη, πληρώνει σὲ σπαχῆ τοῦ χωριοῦ ʒπου
 ἐγκαθίσταται τῆ δεκάτῃ τοῦ γεωργικοῦ του μόχθου, και ἂν δὲν καλλιεργῆ
 τῆ γῆ, [τοῦ] δίνει τὸν φόρο τῆς ἐστίας (*resm-i duhan*).

Brno (Τσεχοσλοβακία)

JOSEF KABRDA

¹ *Başitina*, *başitine* : κληρονομικό ἀγαθό· σλαβική ὀνομασία ἐνὸς ἀγροκτή-
 ματος ποῦ κατεχόταν ἀπὸ τὸν χωρικό ὡς *tasarruf* και μποροῦσε νὰ μεταβιβασθῆ
 κληρονομικῶς (μὲ ὀρισμένους ὄρους). Μὲ τὸν ὄρο *başitina*, γενικά, ἐννοεῖται τὸ
 τσιφλίκι ἐνὸς χωρικοῦ (*raiyet*) μὴ μουσουλμάνου (στὰ Βαλκάνια).

² *Çift bozan resmi* : εἶναι μιὰ ἀποζημίωση (πρόστιμο) ποῦ πληρωνόταν
 ἀπὸ τὸν *raiyet* σὲ σπαχῆ του, γιατί ἄφησε τὸ χωράφι του χέρο.